
BIJDRAGE

Journaliste en maîtresse tegen wil en dank

Sylvia Van Peteghem, *Universiteit Gent*

Maakt iemand op dit ogenblik nog het verschil tussen vrouwelijke en mannelijke journalisten? Valt een berichtje in *De Morgen* over Els Jacxsens die Carl Huybrechts vervangt bij de verslaggeving van de Olympische Spelen '96 nog op omwille van het feit dat het om een vrouw gaat of omdat alweer iemand de BRTN-stal verlaat, ook al zijn sportjournalistes dun gezaaid? Honderd jaar geleden was journaliste zijn helemaal niet zo vanzelfsprekend, bovendien kregen de vrouwen in dit beroep maar een bescheiden opdracht, van redactioneel werk, tot het "nonscheduled news" of de nauwkeurig te plannen afgeronde items en absoluut geen actuele nieuwsgaring, politieke gebeurtenissen of standpunten. Helemaal wat anders dus dan het "echte" werk van hun mannelijke collega's, die wél op verplaatsing gingen, 's nachts hun bed uit moesten en soms dagenlang van huis waren. Viel het een beetje mee dan kregen de vrouwen een literatuurrubriek - een enkele keer kunst - en konden ze eigen reisverslagen, nouvelles en gedichten publiceren. De meeste vrouwen kwamen echter terecht in "hun" vakgebied: mode, kinderen, huis en tuin, kortom de zachte sector. Journalistiek was een erg modern beroep waarvoor geen specifieke opleiding nodig was. Het was iets dat men al doende leerde, een diploma was er niet voor nodig maar zonder eender welk diploma werd je nooit voor vol aanzien. En er viel zo goed als geen promotie te verwachten in deze sterk verticale arbeidsverdeling waarin

vrouwen zelden of nooit de top bereikten. In het onderzoek dat Henriette Lakmaker⁽¹⁾ in 1988 afrondde over vrouwen in de journalistiek in Nederland tussen 1880 en 1914 telt ze niet minder dan 49 vrouwen die op een of andere manier actief betrokken waren bij de dag- of nieuwsblad-journalistiek. Zij beperkte zich tot de vrouwen die aangesloten waren bij de journalistenvereniging, wat sterk doet vermoeden dat er heel wat meer waren. Voor België is zo'n onderzoek, voor zover ik weet, nog niet gevoerd. In *La femme Belge dans la Littérature/De Belgische vrouw in de Letterkunde 1870-1914*⁽²⁾ krijgen we een heel summier overzicht. De opdracht in het boek luidt: "Aan de Verweerders van Schoone-Letteren. Wij bieden U een album aan met de namen van de Belgische vrouwen die de Nederlandsche en Fransche Letterkunde tot sieraad strekken met de opgave van hare bijzonderste werken. Mocht deze poging iets bijdragen tot verspreiding van de gedachte, dat de Belgische vrouw steeds bereid is ook hare kennissen aan het Schoone edele te wijden." Enkel in de portretten van de leden van het comité, dat 36 Franse en 12 Vlaamse vrouwen telt, wordt het journalistieke werk opgesomd. Bij de Vlaamse sectie vinden we de vermelding "Medewerkster aan verschillende tijdschriften" terug bij Virginie Loveling, tevens voorzitter van deze sectie, Marie Belpaire, Maria Verhuyck, Caecilia Ameye, A. Germonprez, Lievevrouw Coopman, Logemann - van der Willigen en H. Mendiaux-Coremans (Ellen Corr). Op de

bio-bibliografische portretten van het comité volgt een index van "schrijvende Belgische vrouwen", met een aparte lijst voor de Franse en voor de Nederlandstalige werken. Wat met Belgische vrouwen wordt bedoeld is niet helemaal duidelijk, want ook Hélène Swarth en Jeanne Reyneke van Stuwe komen op de lijst voor. Van deze schrijfsters worden enkel hun scheppend proza en poëziebundels vermeld, zodat van een echt overzicht weinig sprake is.

Enkele gemeenschappelijke maatschappelijke factoren vallen op bij al deze vrouwen en komen precies overeen met de bevindingen van Henriette Lakmaker over de Nederlandse journalistes. Het zijn stuk voor stuk keurige dames, met bijna allemaal een liberale achtergrond en een progressieve of emancipatorische opvoeding. Ze genoten goed onderwijs, hebben talent en een invloedrijke familie, ze bezitten doorzettingsvermogen en hebben contact met "welwillende hoofdredacteuren". Vaak was een vrouw op de redactie de echtgenote van de hoofdredacteur⁽³⁾.

Het is duidelijk dat journalistes rond de eeuwwisseling óf buitenbeentjes waren, óf behoorden tot de kring van het tijdschrift of de krant en zo allerlei opdrachten toebedeeld kregen. Op enkele uitzonderingen na verdwenen ze allemaal in de anonimiteit⁽⁴⁾, maar dankzij recent onderzoek kregen enkele van deze vrouwen weer een beetje vorm⁽⁵⁾.

Eén van hen was Alida Wynanda Sanders van Loo⁽⁶⁾. Zij werd in 1860 in Amsterdam geboren, in een welstellend burgergezin en na het faillissement van de manufacturenhandel van haar vader hoorde zij niet langer op de lijst van felbegeerde rijke huwelijkskandidaten, waardoor zij in haar eigen onderhoud moest voorzien. Burger-vrouwen hoorden niet te werken, maar toch waren er enkele fatsoenlijke beroepen: onderwijzeres, vertaalster, schrijfster. Ze werd het alle drie. Vrij vlug raakte ze verweven in een netwerk van schrijvende vrouwen rond Carolina van der Hucht. Daar werd ze ontdekt door Pol de Mont.

De Mont hield van vrouwen, dat was algemeen geweten, maar Sanders van Loo engageerde hij in de eerste plaats als vertaalster. Hij was op het einde van de eeuw hard op zoek naar valabele medewerkers voor het tijdschrift *De Vlaamsche school*, waarvan hij hoofdredacteur was en waarvoor hij een vrij ernstige koerswijziging voorzag. Sanders van Loo kreeg de kunsttribiek toegewezen toen Max Rooses afhaakte en zij verzorgde dit deel samen met de jonge zoon van de uitgever, Paul Buschmann junior. Tien jaar lang zou hij haar minnaar zijn en elk jaar opnieuw reisden ze stiekem een zomer lang door Europa.

In 1902 werd Paul Buschmann junior hoofdredacteur van *De Vlaamsche School* die hij omgevormd had tot een wetenschappelijk kunsttijdschrift onder de nieuwe naam *Onze Kunst*. Sanders van Loo kwam niet langer in aanmerking voor het ernstige werk en kreeg enkel nog vertalingen te maken, want het tijdschrift verscheen een tijdlang in een Franse en een Engelse versie. Ze hoorde er ook niet helemaal meer bij, Buschmann was kunstgeschiedenis gaan studeren en de vriendenkring maakte zijn relatie met haar alsmaar minder makkelijk. In 1906 kreeg Sanders van Loo van Marie Belpaire, hoofdredactrice van het concurrerende kunst- en lettertijdschrift *Dietsche Warande en Belfort*, een eigen kunstkroniek in het tijdschrift. Belpaire nam het vaak op voor haar Nederlandse, protestantse medewerkster, maar dat ze Sanders van Loo's snoepreisjes met de veel jongere Buschmann mee financierde zal ze op dat ogenblik wel niet beseft hebben. Sanders van Loo leefde van haar pen, wat haar niet veel moeite kostte, want ze hield van schrijven, combineerde haar reisjes met museumbezoeken en interviewde bekende en minder bekende kunstenaars. De meeste kunstenaars keken toch wel even even raar op. Frans Hens zette vreemde oogen op en Jef Strymans die helemaal de kluts kwijt was, schreef een heel verwarde brief⁽⁷⁾ over haar bezoek aan Marie Belpaire: "ik heb daarstraks het bezoek ontvangen zoo ik mij niet bedrieg en ik wel geheug van mejuffer Sanders van

Loo, ik was niet wel geschikt haar te ontvangen het was avond en meende mijne gewone wandeling te doen ik heb haar heel gastig ontvangen in mijne voorkamer waar ik [...] ⁽⁸⁾ en licht kan maken te meer daar ik dacht het bezoek kort te maken, niet dat ik dit mensch onsympatiek ben neen maar ik voelde toch iets onaangenaams alhoewel ik voelde dat zij met goede inzichten kwam en bijzonder van goeden twee's [...] en er mij sinds vanavond iets droevigs overhangt waarom weet ik niet haar doel is toch allervriendelijkst dus in afwachting haar donderdag in den dag te mijnen atelier te ontvangen en haar niet te doen gaan lopen alvorens zij iets mag gezien hebben wat haar aambelangt alhoewel ik weinig [heb] wat de moeite waard is." Die verwarring was Sanders van Loo compleet ontgaan want zij heeft het over ⁽⁹⁾ "de charming man" die ze ontmoette. Ze wijst Belpaire vaak, met de nodige trots en zelfingenomenheid, op de vriendelijkheid waarmee zij ontvangen wordt door moeilijk te benaderen kunstenaars, maar of die heren na het lezen van haar kronieken nog bereid werden gevonden om haar een tweede keer even vriendelijk te ontvangen is echter zeer de vraag. Ze nam in haar kronieken geen blad voor de mond en was vaak onnodig en wellicht een enkele keer onbewust, kwetsend en grof. Dé hoofdvogel in haar carrière was het verslag van de vernissage van een tentoonstelling van Frans Courtens: "De prettige indruk, dien Courtens dadelijk op mij maakte, kwam een beetje door 't niet passen van zijn jas. ⁽¹⁰⁾ [...] Courtens kwam en trachtte een bij de gelegenheid passend gezicht te zetten, maar was in den grond heel geëmbeteerd omdat hij niet van zoo'n drukte houdt en voorzag dat hij in 't Fransch zou moeten antwoorden op Fransche speechen; want alles ging in 't oude Vlaamsche stadje natuurlijk in 't Fransch; in 't Fransch aangesproken door eenige deftig stamelende heeren, antwoordde Courtens ook in 't Fransch (nog zoo slecht niet!) Hij zag moe en zenuwachtig en een beetje boos, zowat als een kieke, dat pas gepluimd is. Midderwijl, werd mij, op den achtergrond gezeten, door een zijner minnende kunstbroeders, die bij 't binnenkomen luid had geapplaudisseerd, meegedeeld, dat Courtens zoo'n boer en zoo'n bruut was, dat hij bij

een feestmaal midden op de tafelsprong en champagne schonk bij manden (waarvan die vriend waarschijnlijk duchtig meegedronken had!)" ⁽¹¹⁾ Courtens nam dit niet ⁽¹²⁾ en er ontstond een kleine rel. "Qu''elle pratique la critique artistique d'une manière quelque peu bizarre" noemde Fernand Donnet het heel voorzichtig in een brief aan Belpaire ⁽¹³⁾.

Dat een dergelijke beschrijving over Courtens in DWB werd afgedrukt, toont echter wel dat Sanders van Loo zo goed als de eindredactie had over haar kunstkronieken. Vóór ze deze rubriek verzorgde, had ze natuurlijk reeds haar sporen verdiend als kunstcriticus in DW en De Vlaamsche School. Ook had ze een rijk gevulde literaire bagage, ze had zowat alle grote Nederlandse en Engelse klassiekers en modernen gelezen ⁽¹⁴⁾ en ze had enig benul van Plato.

Een onervaren schrijfster was ze dus niet meteen te noemen en haar verontwaardiging was dan ook groot als er een wijziging werd voorgesteld. Meestal koos ze dan voor het plaatsnemen van een voetnoot waarin de redactie zich distantieerde ⁽¹⁵⁾ of voor het opnemen van een lezersbrief ⁽¹⁶⁾, waardoor niets aan haar oorspronkelijke tekst gewijzigd werd. Ze bepaalde zelf welke kunstenaars ze behandelde en welke tentoonstellingen ze bezocht. In 1907 besloot ze de hele opzet van de rubriek te wijzigen en niet langer hele opsommingen te maken van tentoonstellingen maar wel één of twee kunstenaars te bespreken ⁽¹⁷⁾. En dat kon blijkbaar. Het werd haar wel eens verweeten dat ze "onbelangrijke" kunstenaars besprak, onder wie ook heel wat vrouwen, maar haar kenners oog haalde er toch wel kwaliteitswerk uit. Bij de bespreking van de DWB-kunstkronieken na de Eerste Wereldoorlog, merkt Jan Persyn op dat er slechts zwakke pogingen werden aangewend om tot de kern van de nieuwe kunstrichtingen door te dringen en dat men in die jaargangen de informatie mist die "A.W. Sanders van Loo vóór de oorlog zo ruim wist mee te geven." ⁽¹⁸⁾

Paul Buschman jr., minnaar van Alida Wynanda Sanders van Loo

Haar journalistieke werk was echter niet steeds van even grote kwaliteit en verried soms het haastwerk van de broodschrijfster. Een enkele keer waagde ze zich zelfs aan de verslaggeving van een ramp voor de Nederlandse kust in 1907⁽¹⁹⁾. Dit erg geromanceerde, theatrale verslag werd haar niet in dank afgenomen; "een weinig geslaagd relaas" noemde Jan Persyn⁽²⁰⁾ het en volgens De Laey was het minderwaardig werk, "hoogstens goed genoeg voor een krant uit de achterlijkste provincie van Holland"⁽²¹⁾.

De bijdragen waar ze dan wel op "volle kracht"⁽²²⁾ was, zoals ze dat zelf noemde, zijn inderdaad - ook nu nog - heel vlot leesbaar en informatief. Bij de

bespreking van de kunstwerken geeft ze vrijwel altijd enkele biografische gegevens van de kunstenaar. Leeft hij of zij nog, dan komt er meestal een korte persoonsbeschrijving bij, onverbloemd. De techniek en het kleurgebruik wordt besproken en vergeleken met ander werk van de kunstenaar of met dat van anderen. Ook de presentatie krijgt aandacht: of een kader wel passend is, of de lichtinval⁽²³⁾ in de zaal het werk goed genoeg doet uitkomen, enz... Sanders van Loo twijfelt soms aan de echtheid van sommige schilderijen, gelooft vaak helemaal niet wat de catalogus erover te vertellen heeft⁽²⁴⁾ en praat wat dat betreft gevestigde kunstcritici niet naar de mond. Ze heeft duidelijk een eigen visie die ze niet meteen onder stoelen of banken steekt.

Zij observeert de kunstwerken tot in het kleinste detail, ziet de humor van bepaalde taferelen en kijkt vaak met de ogen van een karikaturist of van een striptekenaar die overal tekstballonnetjes bijplaatst. Heel sec of oppervlakkig beschrijven kon ze niet en zij leefde zich - na soms dagenlang het

werk bestudeerd te hebben - volledig in het schilderij in.

Aan haar Antwerpse journalistieke carrière kwam een eind toen haar relatie met Paul Buschmann op de klippen liep. Op 15 maart 1910, de vijftigste verjaardag van Sanders van Loo, huwde hij Elsa, de jongste dochter van de schrijver en Antwerpse burgemeester Jan van Rijswijck. Sanders van Loo liep duidelijk in de weg. Op 21 september 1911 nam ze samen met een Engelse vriendin Amelia Swindells haar intrek in een huisje in de Heiveldstraat 6 in St Amandsberg. Ze woonde vlakbij Mrs Hallett⁽²⁵⁾, wiens schoonzoon Leonard Willems haar een uitstekende introductie zou bezorgen in de Gentse intellectuele

wereld. Sanders van Loo behoorde tot de Hervormde Kerk en kwam zo in contact met de dominee van de Gentse protestantse gemeente op de Brabantdam : Domela Nieuwenhuis Nyegaard. Tijdens de Eerste Wereldoorlog spoorde hij haar aan om mee te werken met de activistische krant *De Vlaamsche Post*, waarvoor ze dan ook enkele korte artikels schreef, één over Jordaens en persoonlijke herinneringen aan Nicolas Beets en Pol de Mont. Echt journalistiek werk komt niet meer uit haar pen. De oorlogen en de Duitse bezetting van de stad vindt ze echter zo vreselijk spannend en interessant dat ze besluit om een oorlogsdagboek samen te stellen waarin ze hele fragmenten kopieert uit Duitsgezinde, streng gecensureerde kranten en tijdschriften. Ze getuigt van een verrassend gebrek aan kritische ingesteldheid tegenover deze bronnen en neemt blindelings alle commentaren over. Omwille van het gezelschap en ook omdat ze verre van een keukenprinses was, ging ze zowat iedere dag naar het feestlokaal Vooruit, waar ze de kranten las die ze zelf niet kocht. In haar dagboek merkte ze op dat ze half in de Vooruit leefde, althans de eerste oorlogsjaren, want uit angst voor spionnen werden in oktober 1917 alle drankhuizen voor Belgische onderdanen gesloten. Tijdens de maanden die zij beschrijft ging ze er 's middags eten en 's avonds de toneelvoorstellingen en concerten bijwonen, film kon haar totaal gestolen worden. Ze babbelde heel wat af met de waard Berragan, over zijn vijfdaagse uitstap naar Nederland, over de evolutie op de verschillende oorlogsfronten, over soldatenplicht. En ondanks hun vele gekibbel troonde zij hem mee naar het postkantoor als haar identiteit moest bewezen worden om geld te innen. Maar toch is ze verontwaardigd en boos als ze hem achter de rug van enkele Duitsers hoort zeggen "ik wou dat ze dood in den Yzer lagen met keerskens in hunnen bek", waar hij hen net met "Herr" had aangesproken. Sanders van Loo houdt echter de schijn hoog, zwijgt en pest Berragan het bloed van onder de nagels door flessen wijn mee te brengen voor Duitse soldaten die met verlof gaan,

door te vitten op kelners die de Duitsers niet vlug genoeg bedienen en door openlijk een nummer van *De Vlaamsche Post* te kopen, maar dat was hem te veel: "Gisteren (11 Maart) [1915] een heel gedoe in de Vooruit gehad. Ik zat te eten en kocht heel onschuldig een *Vlaamsche Post* - niet zoozeer om die te lezen als om een arme man genoeg te doen. - een stuk heer, die zeker ook wel niet tot zijn genoeg met kranten zou leuren, toen de dikke waard" op hooge beenen naar mij toestapte en zei dat ik dat "vuile blad" niet lezen moest. - hem gevraagd hebbende waarom, dat blad "vuil" was, aangezien ik er nooit een onvertogen woord in gelezen hadde - zei Z Ed mij dat Stijn Streuvels er in had gezegd dat hij op de kant van de "Duitschmans" was"

Na de oorlog zou ze wijselijk naar Nederland vluchten waar ze kon overleven door een kleine erfenis en door de opvang van familieleden en vrienden. Haar bijdragen aan tijdschriften beperkten zich tot korte verhalen in een uitgave van de Dierenbescherming en tot enkele oorlogsherinneringen in *de Hollandsche Lelie*, waarin ze zich voordoet als een slachtoffer van de Duitse bezetter, dat mee met de Vlamingen die moeilijke tijd in hongersnood had doorgebracht. Dat haar dagboeken, die ze in de universiteitsbibliotheek deponeerde voor ze vluchtte, dat mooie beeld ooit aan diggelen zouden slaan, zal ze wellicht nooit hebben verwacht.

Sanders van Loo was een bijzonder sterke en zelfstandige vrouw met een vlotte pen en een rijk gevulde publicatielijst. En toch raakte ze totaal vergeten, deels doordat ze haar hele leven lang nergens echt bijhoorde. Ze streed niet voor een zaak, was geen feministe, was niet politiek geëngageerd, hoorde niet met haar hart tot een religie en trachtte zelfs in haar Duitsgezindheid van twee walletjes te blijven eten. In haar burgerlijke entourage telde ze als dochter van een gefailleerd bedrijf niet langer mee op de huwelijksmarkt en binnen vriendenkringen en in het vrijzinnige en liberale Antwerpse milieu van Buschmann was ze helemaal een vreemde - en dan nog een Hollandse - eend in de bijt. Bovendien was ze bijna zo

oud als de moeders van de meeste vrienden van Buschmann. Status van maîtresse was het hoogste dat ze sociaal kon bereiken en eenmaal dit stadium voorbij was, telde ze niet meer mee. Wellicht kwam hun relatie ook Marie Belpaire ter ore want na Buschmanns huwelijk stopt Sanders van Loo's medewerking aan *Dietsche Warande en Belfort*.

Wat nu echter de doorslag gaf voor haar bijna totale verdwijning, haar vrouw- of haar maîtresse-zijn, blijft een moeilijke te beantwoorden vraag.

EINDNOTEN

- (1) H. Lakmaker, *Zij ging gansch en al in haar métier op : vrouwen in de journalistiek in Nederland 1880-1914*, dissertatie, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, 1988
- (2) La femme Belge dans la Littérature/De Belgische vrouw in de Letterkunde 1870-1914, Antwerpen, s.n., s.d.
- (3) Een zekere parallel hiermee is te vinden in een heel recent onderzoek van Kiki Amsberg en Aafke Steenhuis, *Een branding van beelden, gesprekken met vrouwelijke filmregisseurs*, Amsterdam, Uitgeverij Contact, 1996. Ook zij vermelden dat de meeste regisseuses een filmer als partner hadden, een feit dat bevestigd wordt in het onderzoek dat Christel Stalpaert op dit ogenblik voert naar Belgische vrouwelijke filmregisseurs.
- (4) Hoe sterk dit doorweegt bewijst een publicatie als het *Vrouwenlexicon*, Utrecht, Het Spectrum, 1989. Zelfs hier wordt in een bespreking (p 61) G.H.Marius als man bestempeld, waar Grada Marius een zeer hoog-gewaardeerde vrouwelijke kunstkriticus was.
- (5) Ik noem er maar enkele : S. Mitchell, *Careers for Girls : Writing Trash*, in : *Victorian Periodicals Review*, 1992, 25 : 3, pp. 109-113; A. Todorow, *Frauen im Journalismus der Weimarer Republik*, in : *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der Deutschen Literatur*, 1991, 16 : 2, pp. 84-103; D. Yu Dembski, "Die Macht der Männer ist das Schweigen der Frauen" : *Die Anfänge der Frauenjournalistik, eine Historie der Behinderungen und Verhinderungen*, 1989, 30, pp. 80-89; S.A. Lafky, *The Women of American Journalism*, Dissertatie, Indiana University, 1991; G. Wade Gayles, *Black Women Journalists in the South, 1880-1905 : An Approach to the Study of Black Women's History*, in : *Callaloo : a Journal of African American and African Arts and Letters*, 1981, 4 : 1-3, pp. 138-152; E. Diekerhof, M. Elias, M. Sax, *Voor zover plaats aan de perstafel : vrouwen in de dagbladjournalistiek, vroeger en nu*, Amsterdam, Meulenhoff, 1986; M. Schwegman, *Feminisme als boetedoening : biografie van de Italiaanse schrijfster en feministe Gualberta Alaide Beccari (1842-1906)*, Dissertatie, Amsterdam, Nijgh en Van Ditmar, 1989; verder verwijst ik ook naar het reeds vermelde werk van Henriette Lakmaker en haar lopend onderzoek naar de journaliste Emmy Belinfante.
- (6) S. Van Peteghem : *Alida Wynanda Sanders van Loo (1860-1939). De biografie van een vergeten schrijfster, journaliste en vertaalster. Met een geannoteerde editie van haar reisdagboek en met haar oorlogsdagboek in bijlage*, onuitgegeven doctoraalscriptie, Gent, RUG, 1994
- (7) AMVC, Belpaire, *Jef Strymans aan Belpaire*, s.d. Met dank aan Daniël Vanacker voor het signaleren van deze brief.
- (8) Onleesbaar.
- (9) AMVC, Belpaire, *SvL aan Belpaire*, 13.12.1908.
- (10) SvL, "Het echtpaar Courtens", in : *DWB*, 8 jg, II Halfrj, 1907, p 189.
- (11) SvL, "Kunstkroniek", in : *DWB*, 9 jg, I Halfrj, 1908, pp 257-258.
- (12) AMVC, Belpaire, *SvL aan Belpaire*, 27.3.1906. In deze brief had Sanders van Loo aan Belpaire gevraagd om haar bij Courtens, die niet zo makkelijk te benaderen bleek, te introduceren, "tell him I am not a disagreeable reporter and do not ask impertinent questions", schreef ze.
- (13) AMVC, Belpaire, *Fernand Donnet aan Belpaire*, 2.4.1908. Met dank aan Marc Somers voor het signaleren van deze brief.
- (14) AMVC, in haar brieven aan Belpaire heeft ze het onder andere over Vondel, Beets, Kloos, Boddaert, Swarth, Van Eeden, Gezelle, Dickens, Jane Austen, Eliot, Kingsley, Thackeray, Scott, Shakespeare, Kipling.
- (15) SvL, "Jordaens en de Jordaenstentoonstelling te Antwerpen", in : *DWB*, 6 jg, II Halfrj, 1905, p 364. In dit artikel schrijft Sanders van Loo onder meer dat er wellicht ook katholieken zijn wiens "rebelsche, recalcitrante natuur, zich moeilijk onder de wetten van het dogma kan schikken en die eigenlijk geboren Protestanten zijn". In een voetnoot, getekend A.v. L. [sic ?] staat "Deze tirade komt geheel voor rekening der Protestantische schrijfster en is buiten verantwoordelijkheid der redactie geplaatst."
- (16) SvL, "Kunstkroniek", in : *DWB*, 9 jg, II Halfrj, 1908, p 486. Op deze *Kunstkroniek* volgt een brief van Belpaire, gericht aan Sanders van Loo, voorafgegaan door : "Bij 't lezen van 't handschrift achtte de Redactie zich gedwongen het volgende schrijven te richten tot juffrouw Sanders van Loo. De mededeeling van deze brief zal vele lezers zeker niet onwelkom zijn en wordt met volkomen toestemming van de schrijfster geplaatst : "
- (17) AMVC, Belpaire, *SvL aan Belpaire*, 13.02.1907.
- (18) Jan Persyn, *De wording van het tijdschrift Dietsche Warande en Belfort*, Gent, Koninklijke Vlaamse Academie voor taal en Letterkunde, 1963, p 436.
- (19) SvL, "Van 't schip dat verging", in : *DWB*, 8 jg, I Halfrj, 1907, pp 409-411.
- (20) Jan Persyn, *De wording van het tijdschrift Dietsche Warande en Belfort*, p 284.
- (21) Wordt aangehaald bij Jan Persyn, *De wording van het tijdschrift Dietsche Warande en Belfort*, p 284.
- (22) AMVC, Belpaire, *SvL aan Belpaire*, 12.12.1906.
- (23) SvL, "Naar aanleiding van de Rembrandttentoonstelling", in : *DW*, 12 jg, 1899, pp 27-28.
- (24) SvL, "Naar aanleiding van de Rembrandttentoonstelling", in : *DW*, 12 jg, 1899, p 38. Volgens haar was een tentoongesteld werk van Frans Hals en niet van Rembrandt.
- (25) Clara Lewis was in 1902 weduwe geworden van de vroegere *Engelse consul George Henry Hallett*; ze woonde op een landgoed in de Evastraat nr 3.